

مشروطه ایرانی

• کریم جعفری

ماشاءالله آجودانی با نثری روان اما تحلیلی، تلاش نموده است برداشت‌های خود را از اسناد و مدارک آن دوره در برابر خواننده قرار دهد. کتاب مشتمل بر دو فصل است که هرکدام چندبخش را در برمی‌گیرند.

در فصل اول سعی شده به پیش‌زمینه‌های مشروطیت ایران پرداخته شود. نویسنده در پیشگفتار کتاب، دوران قاجار را عصر پیدایش مفاهیم جدید در عرصه اندیشه و فکر ایرانی می‌داند: «وطن»، «دولت»، «ملت»، «ملی»، «آزادی و حریت»، «مساوات»، «عدالت»، «مجلس»، «قانون»، «حقوق»، «وکیل» و ده‌ها کلمه دیگر به تدریج از معانی و مفاهیمی که در گذشته داشتند فاصله می‌گرفتند و در مفاهیم و معانی تازه‌ای به کار می‌رفتند که آن معانی در گذشته فرهنگ و زبان ما سابقه نداشت. کتاب تا حدودی در پی توضیح این کلمات و برداشت روشنفکران آن عصر از این اصطلاحات است.

فصل اول کتاب با عنوان «قدرت و حکومت»، در ده بخش به قرار زیر ترتیب یافته است:

۱- گذرگاه خشونت ۲- تلقی شیعه از حکومت ۳- «ولایت فقیه» در دوره قاجار ۴- وحدت تصوف و تشیع ۵- مجتهدان طرفدار نظریه «ولایت فقیه» ۶- روحانیون و قدرت، روشنفکران و آزادی ۷- اندیشیدن و آزادی ۸- «ملت» و «دولت» ۹- «ملت» و «ملی» ۱۰- اختلاف ملت و دولت «مفهوم جدید ملت».

در این فصل سعی شده با بررسی آراء و افکار و عقاید روشنفکرانی چون آخوندزاده، ملک‌خان، مستشارالدوله و علما و مجتهدانی چون ملا احمد نراقی، کاشف‌الغطاء، میرزای قمی و پاره‌ای دیگر از نویسندگان این دوره، نگرشی صحیح از افکار اندیشمندان عصر قاجار ارائه گردد.

نویسنده در بخش اول بیشتر به افکار آخوندزاده و مکاتبات وی با ملک‌خان و مستشارالدوله پرداخته است. میرزا فتحعلی آخوندزاده نویسنده کتابی با عنوان کمال‌الدوله بوده که هیچ‌گاه فرصت انتشار آن را نیافت. وی که راه نجات ایران را در تغییر «خط» می‌دید برای اثبات این نظر خود مجادلات و مباحثات زیادی با ملک‌خان و مستشارالدوله داشت.

■ مشروطه ایرانی

■ نویسنده: ماشاءالله آجودانی
 ■ ناشر: اختران، چاپ اول: آذر ۱۳۸۲، چاپ سوم
 خرداد ۱۳۸۳، ۵۶۰ ص، ۴۵۰۰۰ ریال
 ■ شابک ۹۶۴-۷۵۱۴-۴۹-۲

انقلاب مشروطه (یا به عبارت بهتر و صحیح‌تر نهضت مشروطه) همواره یکی از موضوعات جالب و جذاب برای نویسندگان و پژوهشگران عرصه تاریخ و اجتماع ایران بوده است. درباره اهمیت نهضت مشروطه نیازی به توضیح نیست چراکه از بدو آغاز این نهضت تاکنون صدها کتاب، رساله و مقاله در مورد آن نگاشته شده است، ولی هنوز نقاط کور و سؤال برانگیز بسیاری در این زمینه وجود دارد. تأثیرات نهضت مشروطه بر تاریخ معاصر ایران تا بدان اندازه است که بدون شناخت این برهه از تاریخ کشورمان، نمی‌توان به تحلیل حوادث و اتفاقات بعدی پرداخت.

کتاب مشروطه ایرانی با نگاهی واقع‌بینانه و بی‌طرفانه، به ذکر گوشه‌ای از تحولات تاریخ ایران می‌پردازد. نویسنده کتاب، دکتر

دکتر آجودانی عصر قاجار را
محل پیدایش مفاهیم
جدید در عرصه اندیشه و
فکر ایرانی می‌داند،
مفاهیمی که در گذشته
فرهنگ و زبان ماسابقه
نداشت

گذاشتند که در به ثمر رسیدن مشروطه نقش به‌سزایی داشت. آموزش به سبک جدید نیز از سوی «میرزا حسن رشديه» با تشکیل مدارس متعدد پیش کشیده شد. البته اغلب این مدارس بنا به دلایلی تعطیل شدند.

در این فصل بخش مفصلی به ملکم و آراء و افکار او اختصاص یافته است. نویسنده ضمن بررسی دو دیدگاه فریدون آدمیت که ملکم را طرفدار پروپاقرص اخذ قوانین غربی به صورت تمام و کمال می‌دانست و حامد الگار که وی را یک شارلاتان منفعت‌طلب که نفع شخصی را بر منافع ملی ترجیح می‌داد به‌شمار می‌آورد؛ به بررسی نشریه قانون که ملکم آن را پس از عزل از مقام سفارت در لندن منتشر کرد پرداخته است. آجودانی زندگی ملکم را به دو دوره با اندیشه‌های مخصوص به خود تقسیم می‌کند. به عقیده او ملکم در دوره دوم زندگی خود، طرفدار اسلامیت در قوانین شده است تا جایی که در یکی از شماره‌های قانون با نام بردن آیت‌الله میرزای شیرازی، او را شایسته حکومت بر مردم می‌داند. مؤلف این تناقض در زندگی ملکم و بسیاری دیگر از روشنفکران ایرانی را در جاذبه دین برای مردم ایران جست‌وجو می‌کند و تأکید دارد که چون روشنفکران نتوانستند از راه‌های دیگری مانند پخش افکار غربی به سرنگونی استبداد دست یابند، به ناچار دست به دامان اسلام و علما شدند و سعی کردند از نیروی آنها در جهت برقراری دموکراسی استفاده کنند.

بخش آخر کتاب به بررسی اندیشه‌های سوسیال دموکراسی در ایران و تأثیر آن بر مشروطیت اختصاص یافته است.

همان‌گونه که اشاره شد کتاب، نقد و نظری است بر آراء اندیشمندان و متفکران ایرانی از آخوندزاده تا شیخ فضل‌الله نوری. در پایان نویسنده به این نتیجه رسیده است که «مشروطه ایرانی» سرشار از تناقض‌هایی بوده که آنها را به‌عریان‌ترین و تلخ‌ترین اشکال به نمایش می‌گذاشت.

موضوع «ولایت فقیه» نیز از جمله مباحث مشروح کتاب است که نویسنده مبدع آن را ملا احمد نراقی از علمای دوره قاجار می‌داند. ریشه‌یابی «ولایت فقیه» در آثار متفکران اسلامی و تأثیر آراء متکلمین، عرفا و صوفیان بر روند شکل‌گیری اندیشه «ولایت فقیه» از دیگر مباحث این فصل است.

موضوعاتی چون «ملت»، «دولت» و «ملی» با نهضت مشروطه معانی جدیدی یافتند. «ملت» را به معنای «شریعت» به کار می‌بردند، در مقابل «دولت» یعنی آنانی که حکومت می‌کنند. «ملی» نیز به همان معنای «شریعت» به کار می‌رفت. چنان‌که در زمان صدور فرمان مشروطیت، وقتی مظفرالدین شاه می‌خواست واژه «اسلامی» را به عنوان مجلس اضافه کند، بسیاری از علما که تلقی خاصی از «ملی» داشتند عنوان «مجلس شورای ملی» را خواستار شدند. مؤلف به خاستگاه هر سه کلمه اشاره نموده و سیر مفهوم آنها را تا دوران مشروطه دنبال کرده است.

فصل دوم کتاب زیر عنوان از «دفتر روشنفکری»، در نه بخش زیرتپیه شده است:

۱۱- در قلمرو ترس: عصر سنت و نوآوری ۱۲- مشیرالدوله
۱۳- مستشارالدوله ۱۴- رشديه و مدارس جدید ۱۵- میرزا علی خان
امین‌الدوله ۱۶- افسانه ملکم ۱۷- در جست‌وجوی اصلیت
مشروطه ۱۸- بحران تجدد ۱۹- اجتماعيون عاميون.

در این فصل نقش و جایگاه روشنفکران ایرانی در روند شکل‌گیری مشروطه بیان شده است. روشنفکرانی که برای بیان عقاید خود دچار مشکلات فراوانی شدند و در این راه صدماتی متحمل گردیدند. برخی از آنها چون مستشارالدوله و امین‌الدوله به مقام صدراعظمی رسیدند و اصلاحات چندی هم صورت دادند. برخی هم مانند مشیرالدوله و ملکم خان، هرچند به مناصبی چون سفارت دست یافتند، در عین حال آثار قلمی متعددی از خود به جای